

докорінно змінити долю людини, як це і відбулося з В.Романенко після його виключення з лав партії після другої чистки. Цей факт також показовий, оскільки період 20-х – 30-х років ознаменувався постійними чистками, мета яких партійними керівниками була визначена як очищення лав від контрреволюційних елементів;

– людські долі ставали простим інструментом в руках керівництва, їх вирішували без попереднього детального аналізу, без вивчення документів, фактично тільки за результатами опитування інших членів партії, що не можна вважати об'єктивним доказом провини;

– «чистки» ставали засобом впливу на свідомість та дії людей, на вироблення в них необхідних і єдиних оцінок попереднього розвитку, наприклад, служба в армії Директорії (в тексті Петлюрівські війська) – прояв антибільшовистської позиції, участь в діяльності «Просвіти» – злочин. Саме ці два «звинувачення» стали основними у вирішенні долі В.Романенка.

Отже, наше минуле застерігає від застосування недемократичних і не правових дій, направляє на захист, увагу до проблем кожної людини. Ставлення В.Романенка до «Просвіти» як культурно-освітньої організації (в документі на питання про причини вступу до неї, він сказав про наявність там драмгуртка, що й привабило його) мене, як нащадка, привело до висновку про необхідність сьогодні поновити діяльність «Просвіти» в нашому місті, що буде найкращим знаком пам'яті Василя Романенка і багатьох відомих і невідомих українських патріотів.

SUMMARY

The paper highlights the problems of improving the source study base of historical studies on the example of several archival documents, the texts of which were shortened by the author. Raised the issue of objectivity and typicality of the minutes of the party group's meeting during the "purges" in the late 1920s and 1930s. The author comes to the conclusion about an inattentive attitude to the destiny of individual people who fell under the "flywheel" of Stalin totalitarian system.

Keywords: archival documents, minutes of the party group's meeting, "purges", Stalin totalitarian system.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний архів Донецької області (ДАДО). – ФП-127, оп.1, спр.4, арк. 5звор.; спр.15, арк. 1; спр.21, арк. 9; спр.25, арк.1.
2. Там само. – Спр.18, арк. 10–12.
3. Там само. – Спр.30, арк. 1; 2; 4; 8.

УДК 929:908(477)

Стуканова Ю. Р.

МАТЕРІАЛИ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ТЕАТРАЛЬНОГО ЖИТТЯ ДОНБАСУ (1950-ті – 1960-ті роки)

У статті розглянуто матеріали особового походження як джерела вивчення театрального життя Донецького регіону в 1950-ті – 1960-ті роки. Проаналізовано групи джерел, серед яких – мемуари, листування, щоденникові записи театральних діячів Донбасу, а також матеріали інтерв'ю, що були взяті авторкою. Зроблено висновок, що наявні матеріали особового походження дозволяють суттєво доповнити офіційні документи в питаннях, що традиційно залишаються поза увагою останніх як небажані владі, або несуттєві, дрібні для неї. Вони надають фактологічні дані з діяльності театрів, певне уявлення щодо процесів відлиги та сприйняття їх театральною елітою, її взаємовідносин з владою, між собою тощо.

Джерела особового походження з проблеми театрального життя Донбасу у 1950-ті – 1960-ті рр. досить вагомо доповнюють офіційні документи в питаннях, що традиційно залишаються поза увагою останніх як небажані владі, або несуттєві, дрібні для неї.

Наявні матеріали особистого походження поділяються на такі групи: мемуари (зокрема, театральних діячів Г. Власко, О. Горчакової, Н. Дроби, Д. Островської, В. Слаболицької, О. Шевченка, колег та друзів театральних діячів регіону [1]), автобіографії (балерини О. П. Горчакової [2]), щоденники (режисера театру А. Бондаренка [3]), матеріали інтерв'ю, взяті авторкою [4]. Більшість названих матеріалів зберігаються в державних та приватних архівах, частина з них (мемуарного характеру) опубліковані. Вони надають фактологічні дані з діяльності театрів, певне уявлення щодо процесів відлиги та сприйняття їх театральною елітою, її взаємовідносин з владою, між собою тощо.

Найбільш достовірною поряд з листуванням вважається інформація щоденникових записів. Вони, як правило, меншою мірою несуть відбиток вторинних нашарувань аналізу, прагнення побудувати конструкти тощо. В архіві Луганського обласного академічного українського музично-драматичного театру ім. Островського зберігається оригінал щоденникових записів режисера Альберта Бондаренка [5], що обіймав посаду головного режисера театру протягом 1958–1963 рр., а також у 1980-ті.

В зошиті містяться рукописні записи, починаючи з 1969 р. (у період роботи в Армавірському драмтеатрі). Наявна в щоденнику інформація (яка в основному відображає поточні події та переживання) не може прислужитися в якості джерела подієвої історії 1950-х – 1960-х рр. Проте вона дозволяє заглибитись у внутрішній світ режисера.

Записи, пов'язані з професійною діяльністю, відображають ставлення режисера до соціальних контактів і виробничих ситуацій, дозволяють прослідити ланцюжок творчого процесу. Слід зауважити, що загалом в цій сфері Альберт Васильович досить небагатослівний. Так, партійні вимоги щодо посилення пафосності концертів у 1970-ті рр. він зазначає тільки одним реченням, занотовуючи як факт й не розкриваючи свого ставлення. Так само, успішність прем'єри позначається трьома натхненними реченнями. Більш інформативними є записи в період безпосередньої роботи над спектаклем. Щоденникові записи свідчать про фільтраційні бар'єри, недостатню вербалізованість так званих маргінальних проявів (зокрема, емоційних).

Спогади у порівнянні із щоденниковими записами, як правило, можуть бути менш точними у датуванні та подробицях відносно минулих подій, водночас вони створюються цілеспрямовано і тому часто надають більш повну картину, конкретніші в називанні імен, деталей описуваних сюжетів, оцінках сучасників тощо. Найбільшу цінність для дослідження становлять ті мемуари, що писалися не для опублікування або збереглися в тому числі у вигляді чернеток, оскільки вони за характером більш відверті і надають часом досить унікальний матеріал.

Слід визнати, що наявні спогади працівників театру є значною удачею для дослідника (географічної) провінції. Вони представлені досить незначною мірою у порівнянні, скажімо, зі спогадами літераторів краю (це обумовлено величезною ідеологічною роллю літератури в тоталітарній державі, що зафіксувалось у масовій свідомості).

Міркуючи над причинами цього, звертаємось до висновків учених, що в державах імперського типу центр забирає на себе право промовляти за периферію, позбавляючи її голосу. Він створює в свідомості громадян сприйняття дихотомії центр/провінція як синонімічні смислам високе/низьке, розвинене/відстале, значуще/не варте уваги тощо.

Подібні герменевтичні уявлення накладаються подвійним фактором на тверезе усвідомлення людьми об'єктивного факту, що театральні процеси в столицях протікають значно інтенсивніше. Наслідком прийняття провінціалами категорій імперського дискурсу і застосування їх як власних стає те, що театральна еліта провінції в більшості своїй не сприймає себе самодостатньо, самоцінно, як суб'єктів загальнодержавних театральних процесів, використовуючи вираз білоруського письменника І. Бабкова, не відчуває «себе

свідомістю світу»[6]. Саме це, вважаємо, значно обмежило обсяг мемуарних матеріалів, створених (або таких, що стали публічними) працівниками театрів Донецького регіону.

Спогади О. П. Горчакової, що містяться у книзі «Размышления в затынувшемся антракте» [7], є свідченням того, як дискурс офіційної ідеології та радянський пафосно-оптимістичний дискурс увійшли до свідомості і мовлення балерини (варто звернути увагу, що особливо це виразно у тих частинах тексту, що присвячені опису життя у 1930-ті рр., період формування тоталітарної держави). Водночас, мемуари є унаочненням того, що власне творчий процес, репетиції, вживлення балерини в образи майже не мали стосунку до ідеології, особливо враховуючи, що більшість з балетних вистав становили класичний репертуар. У спогадах балерини міститься значний фактичний матеріал (імена і професійні характеристики працівників театру, назви вистав, театрознавчий аналіз образів тощо). Основна увага брошури «Прошедших дней воспоминанья» приділена життєвому періоду часів другої світової війни, надає відомості про життя і роботу Олени Горчакової в театрі у роки окупації [8]. Безперечно, подібна інформація є вельми цінною для дослідника, оскільки подібні факти у біографії впливали на подальше життя людей у СРСР.

Окремо слід охарактеризувати спогади працівників Артемівського українського музично-драматичного театру, що зберігаються у Бахмутському краєзнавчому музеї (до 2016 р. – м. Артемівськ). Вони датуються початком 1960-х рр. Слід думати, їх поява є замовленням (можливо, працівників музею) і пов'язана із ліквідацією театру 1963 року внаслідок адміністрованої з центру кампанії загальноукраїнського масштабу щодо злиття малих театральних колективів у великі з причини зменшення державних дотацій в культурній сфері. Необхідно підкреслити, що наприкінці спогадів більшість авторів демонструють негативне ставлення до цієї події, висловлюючи жаль, незгоду, а часом – розгубленість і нерозуміння.

Аналізуючи інформативні можливості цих документів щодо діяльності у 1950-ті – 1960-ті рр., слід визнати, що вони значно менші, ніж хотілось би досліднику. Вочевидь, більшість авторів спогадів поставились до замовлення досить формально, документи за обсягом здебільшого не перевищують 3–4 рукописних або машинописних аркушів. Так, артисти О. Шевченко, Г. Власко, Д. Островська, концертмейстер Н. Дроба перелічують міста гастролей та назви вистав, створених театром, майже не пропонуючи датування. В той же час, артисти Г. Власко і О. Шевченко надають детальну інформацію про виникнення, місця базування театру і його інституційні трансформації (зміни статусу, дислокації) з конкретним датуванням по роках (можна припустити, що вони спиралися на певні театральні документи) [9]. За умови співставлення цих даних з даними інших джерел можливе встановлення точної хронології подій, що охоплюють 1930-ті – 1940-ві рр. у житті театру. Деякі подробиці побутових умов діяльності театру надають спогади артисток Г. Власко та В. Слаболицької [10]. Цінні статистичні дані щодо акторського складу театру повідомляє Н. Дроба, проте не уточнює, яких років стосується дана інформація. З документу можна зрозуміти лише, що мова йде про післявоєнний період. Не датований і сам рукопис [11].

Серед спогадів працівників Артемівського театру слід виділити мемуари актриси Віри Слаболицької, яка працювала у ньому протягом 1934–1938, 1953–1963 рр. [12] (з деякими скороченнями були опубліковані [13]). Щоправда, цьому періоду присвячено останні неповні чотири аркуші машинопису обсягом у 14 аркушів. Однак вони цікаві подробицями ставлення актриси до своєї професії, побутових труднощів, до факту закриття театру, а також описом обставин, які завадили після 1963 р. переїзду до міста, де функціонує професійний театр [14].

Основні сюжети, описані Вірою Слаболицькою, – період дитинства і юності, подані крізь призму цілеспрямованого шляху до здійснення мрії стати театральною артисткою; життя у роки радянсько-німецької війни. Зокрема, цінним є опис В. Слаболицькою стратегій виживання театральних діячів в умовах нацистської окупації, у Німеччині на примусових роботах, розповідь про ставлення до неї радянської влади після повернення на Батьківщину [15].

Пошук альтернативної офіційній інформації про театральне життя Донецького регіону в умовах дефіциту мемуарних матеріалів штовхають дослідника на створення такого виду особистого джерела, як інтерв'ю. Його переваги полягають у можливості історика самому моделювати спрямованість джерела відповідно до тих питань і часового періоду, які він ставить за мету з'ясувати. Авторкою було взято інтерв'ю у колишніх акторів обласних Луганських і Донецького драмтеатрів – Тамари Какоб'ян, Віри Тимошенко (2004 р.), Ігоря Молошнікова (2006 р.), у доньки театрального режисера К. Цимбала – Олени Цимбал та його дружини Ольги Цимбал (2005 р.) [16].

Наявні інтерв'ю (особливо О. К. та О. Я. Цимбал, І.І. Молошнікова) характеризуються таким рисами, як насичена інформативність та деталізація, достатньо висока об'єктивність, виваженість оцінок.

Більша частина спогадів О. К. Цимбал про режисера Костянтина Цимбала (працював в 1950-ті роки в Артемівському, а в кінці 1950-х – 1960-ті рр. – Сталінському оперному театрах) становить інтерес не лише для історико-культурологічного дослідження (відображає деталі творчого процесу, моменти перетинання режисера з партійними функціонерами тощо), а є цінними також для театрознавчих студій.

На смислові акценти розповіді Олени Цимбал вплинуло те, що вона висвітила аспекти, свідком яких була (самі спектаклі; гостювання театральних діячів у родини Цимбалів; моменти творчого процесу, на яких була присутня тощо), а також певні подробиці закулісного творчого життя, в які К. В. Цимбал вважав за потрібне посвятити рідних; другим чинником стала фахова схильність О. К. Цимбал до театрознавчих коментарів (протягом професійної діяльності очолювала літературну частину Донецького драматичного, а згодом, – оперного – театрів).

Завдяки взятому інтерв'ю вдалося доповнити такий маловисвітлений у офіційних документах аспект, як відносини між режисером і партійно-державними чиновниками на людиновимірному рівні. Було з'ясовано, що наприкінці 1950-х рр. у режисерів Донеччини (принаймні на рівні міських за статусом, тобто вповні периферійних театрів) з'явилась можливість вільніше реалізовувати творчі задуми, індивідуалізувати прийоми у спектаклі. При чому, самі управлінці стали ліберальніші під час перегляду вистав перед прем'єрою.

Інформацію з інтерв'ю Олени Цимбал доповнюють спогади дружини режисера Ольги Цимбал, які розкривають деякі подробиці повсякденного життя театрального режисера та побуту його родини.

Основною метою інтерв'ю з актором Донецького обласного українського музично-драматичного театру ім. Артема Ігорем Молошніковим було з'ясування матеріально-фінансових та побутових умов праці і життя театральних діячів. Зокрема, його розповідь інформує про театральні кар'єрні сходинки, імовірні шляхи кар'єрного зростання; можливості підвищення кваліфікації і творчого зростання, що надавалися державою; характеризує рівень матеріального забезпечення провінційного театрального працівника, а також надає цікаві подробиці стратегій повсякденного виживання.

Структурний аналіз та «деконструкція» джерел особового походження дозволяє отримати не лише інформацію, що лежить на поверхні (фактологічну), а й таку, що криється в особливостях мовних будов і конструктів. Наприклад, привернуло увагу те, що, перелічуючи професійні групи творчої інтелігенції, працівників театрів і філармонії м. Донецька Ігор Молошніков виокремив за допомогою займенника «свої», що дозволило звернути увагу на існування усвідомленої музично-театральної спільноти у місті і спрямувало пошуки додаткових підтверджень цього.

Таким чином, матеріали особового походження становлять важливу складову джерельної бази з проблеми театрального життя Донецького регіону в 1950-ті – 1960-ті роки. Вони представлені всіма основними видами (спогади, щоденники, листування, інтерв'ю) і дозволяють розкрити аспекти, про які майже не інформують офіційні документи. Перспективним є подальший пошук і створення дослідником джерел усної історії, це

відкриває можливості поглиблення знань про театральне життя Донбасу, постановки і вирішення нових питань зі вказаної проблематики.

SUMMARY

The article considers the materials of personal origin as a source of study of theater life in Donbas in the 1950s-1960s. The groups of sources are analyzed, among which are memoirs, correspondence, diary entries of the theater figures of Donbas, as well as the interview materials taken by the author of the article. It is concluded that the materials of personal origin allow significantly to supplement the official documents in the issues that traditionally remain out of the attention of the latter as undesirable, insignificant or small for the authorities. They provide factual information on the activities, a certain idea of the thaw processes and perception of them by the theatrical elite, its relationship with the authorities.

Keywords: materials of personal origin, theater life of Donbas, theater elite, memoirs, diary entries, interviews.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахмутський краєзнавчий музей (далі – БКМ). НВФ 18019, арк. 1–2; 18020, арк. 1–3. [Спогади артистки Г. Є. Власко]; БКМ. НВФ 12200, арк. 1-2, об. [Спогади концертмейстера Н. П. Дроби]; БКМ. НВ 18021, арк. 1–2 [Спогади артистки Д. О. Островської]; БКМ. КП 9744/ДС 1786, арк. 1–14 [Спогади артистки В.В. Слаболицької]; БКМ. НВФ 18018, арк. 1–3 [Спогади артиста О. Т. Шевченко]; Беллер Л. Наш театр. Публикация четвертая / Л. Беллер // Вперед. – 1991. – 19 июня; Горчакова Е. П. Размышления в затаившемся антракте / Е. П. Горчакова. – Донецк: Издательство Донецкой организации Союза писателей Украины, 1998. – 134 с.; Ї ж. Прошедших дней воспоминания / Е.П. Горчакова. – Донецк, 2001. – 23 с.; Слаболицкая В. В. Воспоминания актрисы / В. В. Слаболицкая // Былое. – 1993. – № 4–5. – С. 42–49.
2. Державний архів Донецької області. Ф. Р-6802, спр. 1. Автобіографія Горчакової Елени Петрівни, 1996 р. – 13 арк.
3. Архів обласного українського музично-драматичного театру ім. Островського. Щоденник А. В. Бондаренка, головного режисера Луганського обласного українського музично-драматичного театру ім. Островського.
4. Розповідь В. В. Тимошенко, актриси та завідуючої літературною частиною Луганського академічного українського музично-драматичного театру (Адреса: 91033, м. Луганськ, кв. ім. Т.Г.Шевченка, 6/21). Запис автора. 10.02.2004 р.; Розповідь Т. Г. Какоб'ян, актриси та завідуючої літературною частиною Луганського обласного російського драматичного театру (Адреса: 91055, м. Луганськ, вул. Коцюбинського, 27/41). Запис автора. 10.02.2004 р.; Розповідь О. К. Цимбал, заступниці директора з літературної частини Донецького академічного театру опери і балету ім. А. Солов'яненка (Адреса: 83055, м. Донецьк, проспект Театральний, 9/27). Запис автора. 11.12.2005 р.; Розповідь О. Я. Цимбал, дружини театрального режисера К.В. Цимбала, пенсіонерки (Адреса: 83055, м. Донецьк, проспект Театральний, 9/27). Запис автора. 15.12.2005 р.; Розповідь І. І. Молошнікова, актора Донецького обласного українського музично-драматичного театру ім. Артема (Адреса: 83050, м. Донецьк, вул. Університетська, 55/23). Запис автора. 11.02.2006 р.
5. Архів обласного українського музично-драматичного театру ім. Островського. Щоденник А. В. Бондаренка...
6. Цит. за: Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. – К. : Критика, 2005. – 528 с. – С. 284.
7. Горчакова Е. П. Размышления в затаившемся антракте ...
8. Вона само. Прошедших дней воспоминания ...
9. БКМ. НВФ 18019, арк. 1–2; 18020, арк. 1. [Спогади артистки Г. Є. Власко]; БКМ. НВФ 12200, арк. 1–2, об. [Спогади концертмейстера Н. П. Дроби]; БКМ. НВФ 18018, арк. 1 [Спогади артиста О. Т. Шевченко].

10. БКМ. НВФ 18019, арк. 1–2; 18020, арк. 2. [Спогади артистки Г. Є. Власко]; БКМ. КП 9744/ДС 1786, арк. 12 [Спогади артистки В. В. Слаболицької].
11. БКМ. НВФ 12200, арк. 1, об. [Спогади концертмейстера Н.П. Дроби].
12. Беллер Л. Вказ. праця.
13. БКМ. КП 9744/ДС 1786, арк. 1–14 [Спогади артистки В. В. Слаболицької]; Слаболицкая В. В. Воспоминания актрисы...
14. БКМ. КП 9744/ДС 1786, арк. 11–14 [Спогади артистки В. В. Слаболицької].
15. БКМ. КП 9744/ДС 1786, арк. 6–10 [Спогади артистки В. В. Слаболицької].
16. Розповідь В. В. Тимошенко...; Розповідь Т. Г. Какоб'ян...; Розповідь О. К. Цимбал...; Розповідь О. Я. Цимбал...; Розповідь І. І. Молошнікова...

УДК 94 (477.6) «1943/1953»: 394

Титаренко О. Ю.

БІБЛІОТЕКИ ДОНБАСУ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД ЯК ЕЛЕМЕНТ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ

Статтю присвячено особливостям діяльності бібліотек Донбасу в постокупаційний та повоєнний період (1943–1953 рр.). Охарактеризовано процес відновлення роботи бібліотечних установ після звільнення регіону від нацистської окупації, визначена роль бібліотек у якості фактору організації дозвілля серед населення та агітаційно-пропагандистської роботи.

Доля книги і бібліотек під час війни складається особливо драматично, оскільки саме вони служать постійним і незалежним від наявності тих чи інших технічних засобів елементом організації дозвілля та ідеологічного впливу на населення. В нечисленних наукових публікаціях, що виходили, як правило, до ювілейних дат історії тих чи інших установ культури Донеччини, про їхню роботу протягом зазначеного періоду згадується досить побіжно, докладного аналізу проблем, пов'язаних із відновленням діяльності бібліотек не проводилося. Безперечно, це ускладнює розуміння процесу формування світоглядних, ціннісних орієнтирів населення. Спробою частково відповісти на ці питання, хоча це і не було безпосередньою метою цих досліджень, можна вважати роботу донецького історика Г. П. Ляшенко, публікації дослідників О. В. Броваря, В. Є. Калашнікової та М. С. Герасимової.

У період окупації на території Донбасу роботу здійснювала невелика кількість бібліотек, фонди яких було піддано безжальному препаруванню. Загалом за роки окупації більшість книжкового фонду було знищено, а приміщення бібліотек зруйновано. Так, наприклад, згідно із складеним 22 грудня 1943 року актом про збитки, спричинені окупантами Сталінській обласній бібліотеці ім. Н. К. Крупської, зазначалося про втрату 45 000 примірників літератури, 6 картин, піаніно, меблів тощо [1, арк. 34–37]. Схожою була ситуація і в інших бібліотечних закладах.

За мірою звільнення території Донбасу від окупації почалася робота з відновлення мережі бібліотечних установ, які мусили традиційно виконувати як культурно-просвітницьку, так і мобілізаційну функцію. Ключове місце під час проведення культурно-освітньої роботи на території Донбасу мали посісти масові бібліотеки. У визволених районах їх, по суті, довелося формувати заново. Досить показовою є доля районної бібліотеки у Петровському районі м. Сталіно. Під час окупації в її будівлі було розміщено військовий штаб та шпиталь, частину книжок було спалено. Місцевим мешканцям вдалося з великими труднощами зберегти частину книжкового фонду. Після звільнення регіону і відновлення роботи шахт № 1 та № 10 поруч з ними в барачному приміщенні на основі зібраної в жителів літератури було відновлено районну бібліотеку з книжковим фондом лише в 400 екземплярів [2, с. 10].